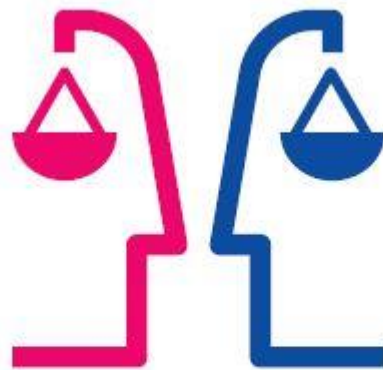

Situaciona analiza

Poslovna sposobnost i osobe sa invaliditetom u Srbiji

Prof. dr Ivana Krstić i Kosana Beker

POSLOVNA SPOSOBNOST
KAO PREDUSLOV RAVNOPRAVNOSTI
OSOBA SA INVALIDITETOM
PRED ZAKONOM

Oktoibar 2017. godine

Projekat „Poslovna sposobnost kao preduslov ravnopravnosti osoba sa invaliditetom pred zakonom“
koji finansira Evropska unija, sprovode Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Pravosudna akademija i Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Sadržaj predstavlja odgovornost Inicijative za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Pravosudne akademije i Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i ne odražava stavove i mišljenja Evropske unije.

DISABILITY RIGHTS
INTERNATIONAL

Sadržaj

Uvod	3
Osobe sa invaliditetom u Srbiji	6
Dostupni podaci o osobama sa invaliditetom u Srbiji.....	6
Neravnopravan položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji	8
Osobe sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama	11
Položaj žena sa invaliditetom u Srbiji	12
Poslovna sposobnost i osobe sa invaliditetom u Srbiji	15
Uslovi za lišenje i vraćanje poslovne sposobnosti.....	17
Posledice lišenja poslovne sposobnosti.....	18
Dostupni podaci o odraslim osobama sa invaliditetom pod starateljstvom	20
Postupci u vezi sa lišenjem poslovne sposobnosti	23
Uloga organa starateljstva (centara za socijalni rad).....	29
Preporuke	32

Uvod

Položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji se poboljšava poslednjih godina, ali i dalje osobe sa invaliditetom nisu ravnopravne sa ostalim građanima. suočavaju se sa brojnim preprekama u ostvarivanju svojih prava, veoma često su žrtve diskriminacije u javnom i privatnom životu, javne usluge i prostori su nepristupačni, slabije su obrazovani i manje zaposleni, nema ih na mestima na kojima se donose odluke i skoro su nevidljivi u medijskoj sferi. Među osobama sa invaliditetom ima razlika u odnosu na pol, rod, starosno doba, nacionalnu pripadnost i druga lična svojstva koja čine važan deo njihovih identiteta. U odnosu na ova lična svojstva, neke grupe osoba sa invaliditetom su u većem riziku od diskriminacije i suočavaju se sa višestrukom diskriminacijom. Osobe sa mentalnim (intelektualnim i psihosocijalnim) invaliditetom su među najmarginalizovanim grupama i u odnosu na većinsku populaciju i u odnosu na populaciju osoba sa invaliditetom zbog duboko ukorenjenih stereotipa i predrasuda prema njima. Takođe, žene sa invaliditetom su u lošijem položaju u odnosu na muškarce i žene bez invaliditeta, kao i u odnosu na muškarce sa invaliditetom. Osobe sa mentalnim invaliditetom izložene su stigmatizaciji i upravo je ovo grupa osoba koja je najčešće u riziku od lišenja poslovne sposobnosti.

Za razliku od uobičajenih situacionih analiza koje su posvećene društvenom položaju cele grupe osoba koje povezuje neko lično svojstvo, fokus ove analize je na postupku i posledicama lišenja poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom. Analiza je urađena uz primenu pristupa poštovanja ljudskih prava osoba sa invaliditetom, kao i uz kontinuirano ispitivanje nejednakosti i neravnopravnosti osoba sa invaliditetom koje dovode do lišenja poslovne sposobnosti. Analizirani su i uzroci ovakvog stanja u meri u kojoj je to moguće, imajući u vidu da je analiza zasnovana na postojećoj literaturi i istraživanjima koja su u Srbiji urađena prethodnih godina.

Cilj ove analize je:

- ❖ Povećanje razumevanja donosilaca odluka, partnera i svih drugih zainteresovanih strana o situaciji u vezi sa lišavanjem poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom u Srbiji, koje će poslužiti kao osnova za usvajanje preporuka za unapređivanje zakona, javnih politika i prakse;
- ❖ Podrška planiranju i razvojnim procesima, uključujući i politike, strategije i zakone, kako bi se doprinelo stvaranju podržavajućeg okruženja za osobe sa mentalnim invaliditetom, uz poštovanje principa ljudskih prava, posebno univerzalnosti ljudskih prava, zabrane diskriminacije, participacije i odgovornosti;
- ❖ Davanje preporuka za dalje prikupljanje i analizu podataka u vezi sa lišenjem poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom.

Ova analiza će se koristiti i za izveštavanje relevantnim nacionalnim i međunarodnim institucijama i organizacijama, biće široko distribuirana kako bi se najšira javnost upoznala sa preprekama i izazovima sa kojima se susreću osobe sa invaliditetom lišene poslovne

sposobnosti i one u riziku od lišenja poslovne sposobnosti, uz ukazivanje na neophodnost hitnih izmena diskriminatornih propisa i praksi.

Analiza se sastoji iz tri celine. U prvom delu su predstavljeni dostupni podaci o osobama sa invaliditetom, kao i opis trenutnog stanja po pitanju položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji. Drugi deo posvećen je analizi priznanja poslovne sposobnosti u skladu sa međunarodnim i nacionalnim standardima i zakonodavstvom uz pregled uslova za lišenje i vraćanje poslovne sposobnosti, posledice lišenja poslovne sposobnosti, postupcima u vezi sa lišenjem poslovne sposobnosti, uloga organa starateljstva, uz prikaz dostupnih podataka. Ukazano je na probleme i izazove u ovom postupku, ulogu centra za socijalni rad u svojstvu organa starateljstva i uloga suda, sa posebnim osvrtom na moguće izmene postojećih praksi sudova u ovim postupcima, pre potpune reforme zakonodavstva. Analizirana je neusklađenost domaćeg pravnog okvira i prakse sa relevantnim međunarodnim standardima u vezi sa lišenjem poslovne sposobnosti i starateljstva nad punoletnim osobama. Na kraju su date preporuke za poboljšanje situacije u vezi sa ravnopravnim priznavanjem prava na poslovnu sposobnost u Republici Srbiji.

Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S objavila je nekoliko publikacija o položaju osoba sa invaliditetom u vezi sa lišenjem poslovne sposobnosti, uključujući analizu zakona u odnosu na međunarodne ugovore i standarde – Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom i Opšti komentar br. 1 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom, kao i analize prakse nacionalnih sudova u postupcima lišenja poslovne sposobnosti. Ove publikacije su dostupne na srpskom i engleskom jeziku na internet prezentaciji organizacije: <http://www.mdri-s.org/publikacije-poslovna-sposobnost/>

Situaciona analiza se posebno oslanja na rezultate sledećih istraživanja i podatke iz izveštaja:

- ❖ Poslovna sposobnost – Sudska praksa i zakoni u Srbiji, MDRI-S, Beograd, 2016¹
- ❖ Smernice za postupanje sudija u slučajevima lišavanja poslovne sposobnosti, MDRI-S, Beograd, 2016²
- ❖ Katalog pravnih propisa – Poslovna sposobnost, MDRI-S, Beograd, 2016³
- ❖ Zbirka radova i preporuka – Poslovna sposobnost i život u zajednici: Zaštita prava osoba sa invaliditetom, MDRI-S, Beograd, 2014⁴
- ❖ Lišenje poslovne sposobnosti – Zakoni i praksa u Republici Srbiji, MDRI-S, Beograd, 2014⁵

¹ Kosana Beker i Tijana Milošević, dostupno na: <http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2017/01/Sudska-praksa-i-zakoni.pdf>

² Nevena Petrušić, Kosana Beker i Dragana Ćirić Milovanović, dostupno na: <http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2017/01/Smernice-za-sudije.pdf>

³ Kosana Beker i Tijana Milošević, dostupno na: <http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2016/07/Katalog-pravnih-propisa.pdf>

⁴ Biljana Janjić, Kosana Beker i Milan M. Marković, dostupno na: <http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2014/12/Zbirka-radova-SRB.pdf>

⁵ Kosana Beker, dostupno na: <http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2013/03/Lisenje-poslovne-sposobnosti.pdf>

- ❖ Sklonjeni i zaboravljeni – Segregacija i zanemarivanje dece sa smetnjama u razvoju i odraslih osoba sa intelektualnim teškoćama u Srbiji, MDRI-S, Beograd, 2012⁶
- ❖ Nasilje nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim institucijama, MDRI-S, Beograd, 2017⁷
- ❖ Ovde i zidovi imaju uši – Svedočenja žena sa mentalnim invaliditetom o rodno zasnovanom nasilju u rezidencijalnim ustanovama, MDRI-S, Beograd, 2017⁸

Situaciona analiza „Poslovna sposobnost i osobe sa invaliditetom u Srbiji“ realizovana je u okviru projekta „Poslovna sposobnost kao preduslov ravnopravnosti osoba sa invaliditetom pred zakonom“ koji realizuje Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S u partnerstvu sa Pravosudnom akademijom i Pravnim fakultetom Univerziteta u Beogradu, a uz podršku Evropske unije (u okviru EIDHR country-based scheme 2015/16). Za potrebe izrade ove analize, pored podataka koji su bili dostupni u navedenim istraživanjima i izveštajima, prikupili smo podatke od centara za socijalni rad (CSR), a predstavljeni su u delu ove analize koji se odnosi na postupanje centara za socijalni rad u funkciji organa starateljstva.

Autorke se posebno zahvaljuju Tijani Milošević na kontinuiranoj pomoći i podršci tokom rada na situacionoj analizi. Tim MDRI-S se zahvaljuje Dušanu Jovanoviću na volonterskom angažovanju u prikupljanju i unosu podataka i Lazaru Stefanoviću na analizi kvantitativnih podataka dobijenih od centara za socijalni rad.

⁶Dragana Ćirić Milovanović i dr, dostupno na: http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2013/03/sklonjeni_i_zaboravljeni.pdf

⁷Kosana Beker i Tijana Milošević, još uvek nije dostupno u elektronskom formatu

⁸Biljana Janjić i Dragana Ćirić Milovanović, dostupno na: <http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2017/09/Ovde-i-zidovi-imaju-usi-za-sajt.pdf>

Osobe sa invaliditetom u Srbiji

Dostupni podaci o osobama sa invaliditetom u Srbiji

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji obavljen je 2011. godine, a ovo je ujedno prvi popis koji je sadržao pitanja koja su se odnosila na invaliditet. Iako je popis imao određene manjkavosti, prikupljeni podaci u velikoj meri ilustruju položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji i predstavljaju prvi zvaničan izvor podataka o osobama sa invaliditetom.⁹

Prema rezultatima popisa, osobama sa invaliditetom može se smatrati 571.780 građana, odnosno, oko 7,96% ukupne populacije, uz napomenu da je za 1,66% ukupne populacije nepoznat status invaliditeta¹⁰. Udeo žena u ukupnoj populaciji osoba sa invaliditetom znatno je veći (58,2%) u odnosu na muškarce, kao i udeo populacije starije od 65 godina (60,3%) među osobama sa invaliditetom.¹¹

	Ukupno stanovništvo			Osobe sa invaliditetom		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
Republika Srbija	7186862	3499176	3687686	571780	238940	332840
	100%	48,7%	51,3%	100%	41,8%	58,2%

Tabela 1: Osobe sa invaliditetom u Republici Srbiji, Popis 2011

Pitanja na popisu bila su usmerena na prepoznavanje teškoća u funkcionisanju u osnovnim životnim situacijama i funkcijama: vidu, sluhu, hodu, samostalnosti u svakodnevnim aktivnostima, koncentraciji (pamćenju), razumevanju i komunikaciji. Podaci pokazuju da najveći broj osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji ima probleme u hodaњу i penjanju uz stepenice (59,5%), probleme sa vidom (41,9%), kao i probleme sa sluhom (25,3%).¹² Potom slede problemi u vezi sa pamćenjem i koncentracijom (16,8%), sa samostalnošću (15,4%) i sa komunikacijom i razumevanjem (10,2%).¹³ Ove podatke treba posmatrati u kontekstu toga da je prosečna starost osoba sa invaliditetom viša za gotovo 25 godina od prosečne starosti opšte populacije.

⁹Osobe sa invaliditetom se u kontekstu ovog Popisa definišu kao osobe koje su u većem riziku od opšte populacije u doživljavanju ograničenja i prepreka u obavljanju specifičnih aktivnosti ili ograničenja u društvenom učešću.

¹⁰Milan M. Marković, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – Osobe sa invaliditetom u Srbiji, Milan M. Marković, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2014, str. 21; izveštaj je dostupan na <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Invaliditet.pdf>

¹¹Isto, str. 21-22.

¹²Isto, str. 27.

¹³Isto.

Pristup obrazovanju pod jednakim uslovima i bez diskriminacije i inkluzivno obrazovanje omogućavaju osobama sa invaliditetom samostalnost, neometano uživanje prava i uključivanje u društvene procese. Međutim, podaci pokazuju veoma nepovoljnu obrazovnu strukturu osoba sa invaliditetom, pa tako 12,2% osoba sa invaliditetom nije pohađalo osnovno obrazovanje, iako je obavezno. Ujedno, ovaj broj predstavlja 41,9% ukupnog stanovništva Republike Srbije koje nikada nije išlo u osnovnu školu.¹⁴

- ❖ Skoro svaka osma osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji starija od 15 godina nije pohađala obrazovni sistem, dok taj procenat među opštom populacijom iznosi samo 2,7%.
- ❖ Osnovnu školu je završilo 20,6% osoba sa invaliditetom, srednju školu 27,2%, dok univerzitetsko obrazovanje ima svega 3,2% osoba sa invaliditetom.¹⁵

Najveći je procenat osoba sa invaliditetom preko 65 godina starosti koje nisu ušle u sistem obrazovanja (65%), dok je taj broj najmanji kod osoba starosti od 15 do 19 godina (1,6%).¹⁶ Mnogo veći broj žena sa invaliditetom nikada nisu pohađale osnovnu školu (81,4% naspram 18,6% muškaraca).¹⁷

Podaci su drastični i kod izražavanja broja ekonomski aktivnih osoba sa invaliditetom, kojih ima svega 9%. Pristup tržištu rada u velikoj meri otežava i postupak ocene radne sposobosti, koji često onemogućava osobe sa intelektualnim teškoćama da budu radno aktivne.¹⁸ Važno je naglasiti i da osobe sa invaliditetom koje imaju probleme vezane za pamćenje i koncentraciju i one sa problemima u oblasti komunikacije i razumevanja¹⁹ ostvaruju u manjoj meri primanja po osnovu penzije, a u većoj meri su izdržavana lica, u poređenju sa osobama sa drugim vrstama teškoća. Nepovoljna obrazovna slika osoba sa invaliditetom, kao i izrazito mali broj ekonomski aktivnog stanovništva dovodi do nemogućnosti zapošljavanja i visoke stope siromaštva osoba sa invaliditetom.

¹⁴Isto, str. 49.

¹⁵Isto, str. 56, 62 i 65.

¹⁶Isto, str. 51.

¹⁷Isto.

¹⁸Isto, str. 70.

¹⁹Ovo su kategorije koje delom identifikuju osobe sa psihosocijalnim i intelektualnim teškoćama.

U nekoj vrsti kolektivnog smeštaja²⁰ živi ukupno 18.215 osoba sa invaliditetom.²¹ Popisni rezultati pokazuju da svaka deseta osoba sa problemom u razumevanju i komunikaciji²² živi u nekoj od ustanova za kolektivni smeštaj, a ne u zajednici.²³

Pitanje obrazovanja osoba koje odrastaju u ustanovama socijalne ili zdravstvene zaštite veoma je problematično. Obrazovanje je ili nedostupno (30,65% osoba sa invaliditetom starijih od 15 godina u institucijama nikada nije pristupilo obrazovanju) ili neadekvatno, jer se vezuje za samu ustanovu u kojoj osoba odrasta i živi.²⁴ Nizak nivo obrazovanja ili bilo kojeg oblika treninga i obuke unutar samih ustanova održava i pojačava segregaciju i isključivanje osoba sa invaliditetom i jedan je od argumenata za deinstitutionalizaciju i inkluziju osoba sa invaliditetom u redovne društvene tokove.

Neravnopravan položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji

Osobe sa invaliditetom izložene su svakodnevnoj diskriminaciji i suočavaju se sa brojnim teškoćama koje dovode do njihove marginalizacije i isključenosti iz društva, a ovo je posebno vidljivo kod osoba sa invaliditetom koje se nalaze u institucijama. U ovom delu analize poseban fokus je na diskriminaciji osoba sa invaliditetom, njihovoj stigmatizaciji i percepciji javnosti o njihovom položaju u društvu.

U izveštaju Poverenika za zaštitu ravnopravnosti (u daljem tekstu: PZR)²⁵ navedeno je da je poslovna sposobnost osnovni preduslov za uživanje prava i obaveza u svim oblastima društvenog života, a da su osobe sa intelektualnim i psihosocijalnim teškoćama u veoma nepovoljnom položaju jer su lišene poslovne sposobnosti samo na osnovu invaliditeta.²⁶ Zakonodavni okvir koji reguliše ovo pitanje je zastareo, često diskriminatoran i prevaziđen, postupak lišavanja poslovne sposobnosti uglavnom se pokreće bez saglasnosti lica sa invaliditetom i za posledicu najčešće ima lišavanje svih prava.²⁷

Kada se uzme u obzir broj pritužbi zbog diskriminacije na osnovu invaliditeta koje su podnete PZR, uočava se povećanje. U 2015. godini primljeno je 11,3% pritužbi zbog

²⁰ Prema izveštajima RZSZ to su: ustanove za smeštaj dece i omladine, domovi za decu sa smetnjama u razvoju, ustanove za smeštaj odraslih i starijih lica i ustanove za smeštaj odraslih invalidnih lica, lica sa smetnjama u mentalnom razvoju i duševno obolelih lica.

²¹ Isto, str. 86. Od tog broja, 7.931 (43,5%) muškaraca i 10.284 (56,5%) žena sa invaliditetom. U domovima za smeštaj odraslih i starih lica 50% osoba čine mlađi od 65 godina starosti.

²² Ona se mahom fokusira na identifikaciju intelektualnih i psihosocijalnih teškoća.

²³ Isto, str. 87.

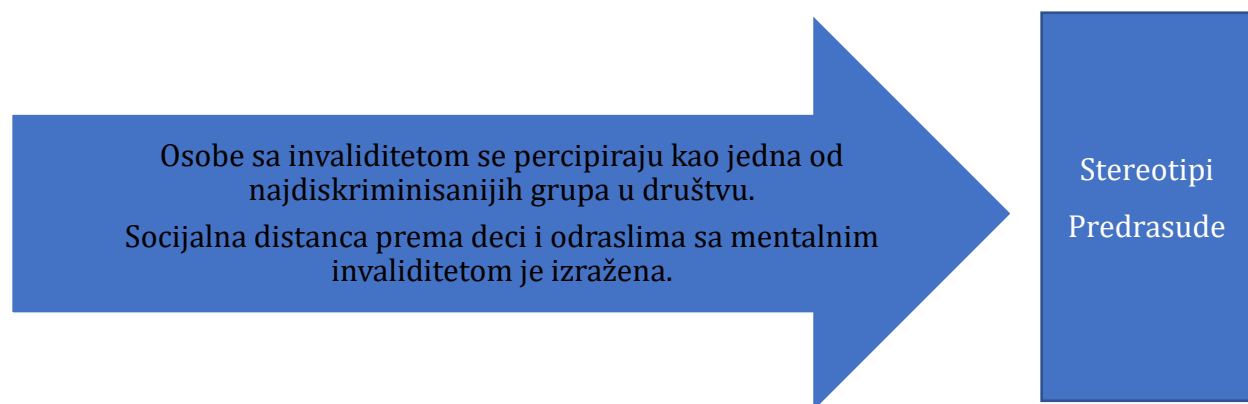
²⁴ Isto, str. 88.

²⁵ Poseban izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti o diskriminaciji osoba sa invaliditetom u Srbiji, april 2013, Beograd; izveštaj dostupan na <http://ravnopravnost.gov.rs/izvestaji/>

²⁶ Isto, str. 36.

²⁷ Isto.

diskriminacije na osnovu invaliditeta, što je bio treći po redu osnov diskriminacije²⁸, dok je u 2016. godini primljeno nešto više pritužbi za diskriminaciju po osnovu invaliditeta – 12,9%.²⁹ U izveštajima je naglašeno da smetnje za ravnopravno uključivanje osoba sa invaliditetom u sve društvene odnose, pogoršavaju njihov položaj usled izostanka efikasne podrške za samostalan život, uključujući i otežanost ili onemogućenost pristupa objektima i uslugama, rizicima od institucionalizacije i zanemarljive političke zastupljenosti.³⁰ Takođe, praksa PZR pokazuje da su osobe sa invaliditetom najčešće diskriminisane u oblastima ostvarivanja prava na obrazovanje i prava na rad.³¹

Istraživanja javnog mnjenja su značajan izvor informacija o diskriminaciji osoba sa invaliditetom, a nekoliko ih je urađeno poslednjih godina za potrebe PZR. Istraživanje iz 2012. godine³² pokazalo je da 22% građana smatra da su osobe sa invaliditetom među najdiskriminisanim u Srbiji.³³ Drugim rečima, osobe sa invaliditetom su za najveći broj građana „najvidljivije ugrožene grupe“, često i grupe koje se sažaljevaju u društvu, ali prema osobama sa mentalnim invaliditetom postoji visok nivo socijalne distance.³⁴ S druge strane, 66% ispitanika smatra da društvo treba više da se bavi osobama sa invaliditetom, ali se

²⁸Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, mart 2016, Beograd, str. 8. U ovoj godini najveći broj pritužbi je podnet zbog diskriminacije po osnovu pola (22,1%) i na osnovu nacionalne pripadnosti (18,4%).

²⁹Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2016. godinu, mart 2017, Beograd, str. 69. Na istom mestu se po broju nalaze i pritužbe po osnovu pola.

³⁰Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, mart 2016, Beograd, str. 9, 63.

³¹Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2016. godinu, mart 2017, Beograd, str. 69

³²Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja - Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2012; izveštaj je dostupan na http://www.mc.rs/upload/documents/saopštenja_izvestaji/2012/121012_Poverenik_za_zastitu_ravnopravni_osti-istrazivanje.pdf

³³Isto, str. 4. Na prvom mestu se izdvajaju Romi (38%) i siromašne osobe (28%).

³⁴Isto, str. 25. Za skoro 3/4 ispitanika neprihvatljivo je da oni ili njihova deca sklope brak sa osobama sa mentalnim invaliditetom, dok veoma visok procenat ispitanika ne vidi osobe sa mentalnim smetnjama kao pogodne za vaspitača (60,3%), državnika (59,2%) i šefa (48,7%).

ujedno 20% slaže sa tvrdnjom da decu sa smetnjama u razvoju ne bi trebalo mešati sa ostalom decom.³⁵

Istraživanje javnog mnjenja iz 2013. godine,³⁶ pokazalo je da 28,4% ispitanika smatra da su osobe sa invaliditetom najdiskriminisanije u Srbiji.³⁷ Takođe, 72% građana smatra da društvo treba mnogo pažnje da posveti osobama sa invaliditetom, a 96% ispitanika smatra da treba da se obezbedi nesmetan pristup svim državnim zgradama, iako to zahteva izdvajanja iz budžeta.³⁸ Socijalna distanca je i dalje prisutna prema osobama sa mentalnim invaliditetom, ali je smanjen broj građana koji smatraju da decu sa smetnjama u razvoju ne treba mešati sa ostalom decom (13%).³⁹ Iste godine je spovedeno i istraživanje o odnosu predstavnika organa javne vlasti prema diskriminaciji u Srbiji⁴⁰, koje je pokazalo da 26% predstavnika organa javne vlasti smatra da su osobe sa invaliditetom među najdiskriminisanim grupama.⁴¹

Najnovije istraživanje o percepciji građana prema diskriminaciji u Srbiji iz 2016. godine⁴² pokazuje da se osobe sa invaliditetom prepoznaju među najdiskriminisanim grupama, u okviru koje su osobe sa intelektualnim teškoćama i mentalnim smetnjama navedene kao one koje su najčešće izložene diskriminaciji.⁴³ Skoro svi ispitanici (96%) izrazili su stav da javne ustanove moraju da budu pristupačne za sve osobe sa invaliditetom, a 66% građana smatra da društvo u predstojećem periodu mnogo pažnje treba da posveti ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Socijalna distanca je i dalje veoma izražena u odnosu na osobe sa intelektualnim i mentalnim smetnjama, koje su na četvrtom mestu po intenzitetu socijalne distance⁴⁴.

Da li biste imali nešto protiv da osoba sa...	bude vaš komšija?	bude vaš kolega?	bude vaspitač vašoj deci?	Da li biste se družili ili posećivali?	vi ili vaše dete budete u braku sa?
---	-------------------	------------------	---------------------------	--	-------------------------------------

³⁵Isto, str. 10.

³⁶Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja - Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2013; izveštaj je dostupan na file:///Users/ivanakrstic/Downloads/UNDP_SRB_Izve%C5%A1taj_Diskriminacija_2013.pdf

³⁷Isto, str. 7, 23. Ispitanici na prvom mestu po izloženosti diskriminaciji navode žena (42%), a potom Rome (41,5%).

³⁸Isto, str. 29.

³⁹Isto, str. 15.

⁴⁰Istraživanje o odnosu predstavnika organa javne vlasti prema diskriminaciji u Srbiji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2013.

⁴¹Isto, str. 21. Oni najviše navode Rome (51%), žene (35%), siromašne (31%) i seksualne manjine (27%).

⁴²Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja - Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2016.

⁴³Isto, str. 38, 40. Najveći broj je ukazao na diskriminaciju Roma, LGBT populacije, žena, siromašnih i nacionalnih manjina.

⁴⁴ Grupe prema kojima postoji najveća socijalna distanca su LGBT populacija, građani albanske nacionalnosti, migranti i tražiocci azila.

telesnim i senzornim invaliditetom	2,5%	2,8%	5%	1,7%	15,4%
intelektualnim ili mentalnim invaliditetom	1,5%	8,7%	28,9%	6,4%	35,6%

Tabela 2: Socijalna distanca prema osobama sa invaliditetom

Osobe sa invaliditetom, u svim navedenim istraživanjima javnog mnjenja, godinama unazad percipiraju se kao jedna od najdiskriminisanijih društvenih grupa. Tako ih vide građani i građanke, a posebno je značajno da ih i predstavnici organa javne vlasti percipiraju kao diskriminisanu i marginalizovanu grupu. Međutim, uprkos ovakvoj percepciji osoba sa invaliditetom, ista istraživanja pokazuju visok nivo socijalne distance prema osobama sa invaliditetom, posebno prema osobama sa mentalnim invaliditetom. To ukazuje na pomalo paradoksalnu situaciju u kojoj se u društvu prepoznaje da su osobe sa invaliditetom diskriminisane, da nisu u mogućnosti da ravnopravno sa drugima ostvaruju svoja prava, dok s druge strane opstaje njihov nepovoljan tretman u društvu, odnosno, diskriminisani su od onih koji ih prepoznaju kao diskriminisane. Visok nivo socijalne distance prema osobama sa mentalnim invaliditetom donekle može da objasni odnos prema lišavanju poslovne sposobnosti, odnosno, olako i po automatizmu lišavanje poslovne sposobnosti čime osoba gubi pravo da odlučuje i samim tim se može lako institucionalizovati i skloniti iz društva.

Osobe sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama

U javnosti se malo zna o životu osoba sa mentalnim invaliditetom koje su u institucijama, jer se ove ustanove nalaze daleko od očiju javnosti, kretanje korisnika je ograničeno, posete svedene na minimum, a pristup trećim licima iako nije zabranjen, povezan je sa dobijanjem odobrenja i drugim preprekama.⁴⁵ Glavni uzroci institucionalizacije odraslih osoba sa invaliditetom su: nepostojanje bliskih srodnika, nespremnost/nemogućnost porodice da brine o osobi sa invaliditetom, socioekonomska ugroženost i neadekvatno staranje porodice.⁴⁶ Koliko duboko su ukorenjene predrasude i stereotipi, koje rezultiraju u diskriminaciji i stigmatizaciji osoba sa invaliditetom, pokazuje i podatak da je u Srbiji još uvek prihvatljivo biti „nespreman“ za preuzimanje brige o detetu ili odrasloj osobi sa invaliditetom,⁴⁷ nakon čega će ta osoba biti smeštena u instituciju, najčešće doživotno. Uz uvažavanje razlika koje postoje među ustanovama, može se konstatovati da život u institucijama karakteriše segregacija, izolacija, depersonalizacija, nedostatak privatnosti, rigidna rutina, neadekvatne mere zaštite od zanemarivanja i zlostavljanja, prenatrpanost,

⁴⁵Dragana Ćirić Milovanović i dr, Sklonjeni i zaboravljeni- Segregacija i zanemarivanje dece sa smetnjama u razvoju i odraslih osoba sa intelektualnim teškoćama u Srbiji, MDRI-S, Beograd, 2012

⁴⁶Isto.

⁴⁷Isto.

manjak razumevanja potreba korisnika i nejednako postupanje prema korisnicima u odnosu na stepen i vrstu poteškoća.⁴⁸

Podaci Ministarstva za rad, zapošljavanje, socijalna i boračka pitanja pokazuju da je u 2016. godini bilo 14.768 punoletnih osoba na domskom i porodičnom smeštaju, od toga 88% na domskom smeštaju i 12% na porodičnom smeštaju.⁴⁹ Tokom 2016. godine, bilo je 4.401 osoba u ustanovama (2.312 muškarca i 2.089 žena).⁵⁰ a u ustanove je primljen 271 novi korisnik, što ukazuje na popunjenost kapaciteta i na nisku fluktuaciju osoba u ovim ustanovama,⁵¹ a ne na promene u sistemu i smanjenje institucionalizacije. U starosnoj strukturi korisnika prevladava grupa odraslih (82%). Kapaciteti ustanova u protekle tri godine uglavnom su popunjeni preko 93%.⁵²

U strukturi korisnika u ustanovama za odrasle prevlađuju osobe sa mentalnim teškoćama (45%), intelektualnim (27%) i višestrukim invaliditetom (21%).⁵³

Važan pokazatelj je i da je izlazak iz ustanove veoma retka pojava. Tako je u 2016. godini samo 5% korisnika izašlo iz doma, a dominantan razlog prestanka smeštaja je

smrt korisnika – čak 84%.⁵⁴ Veoma je zabrinjavajuć podatak da oko jedne trećine od ukupnog broja korisnika boravi u instituciji duže od 20 godina, a preko polovine duže od 11 godina,⁵⁵ što ukazuje na veoma nisku pokretljivost koja je rezultat nedostaka usluga u zajednici, nepostojanje alternativa smeštaju u vidu podrške za samostalan život i neadekvatnog procesa deinstitucionalizacije. Najveći broj osoba koje su u ustanovama ne kontaktira ili vrlo retko kontaktira sa porodicom i drugim srodnicima (74%),⁵⁶ što je još jedan pokazatelj njihove društvene isključenosti i nedostatka neposredne podrške porodice.

Položaj žena sa invaliditetom u Srbiji

Položaj žena sa invaliditetom je lošiji u poređenju sa muškarcima i ženama bez invaliditeta, kao i u odnosu na muškarce sa invaliditetom. Istorijski posmatrano, žene sa invaliditetom bile su isključene iz politika koje su se odnosile na osobe sa invaliditetom, kao i iz politika

⁴⁸Isto.

⁴⁹Sintetizovani izveštaj o radu centara za socijalni rad za 2016. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2017

⁵⁰Izveštaj o radu ustanova socijalne zaštite za odrasle i starije sa mentalnim, intelektualnim, telesnim i senzornim teškoćama za 2016. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2017

⁵¹Isto.

⁵²Isto. Popunjenost ustanova: 2014. godine 96%, 2015. godine 94% i 2016. godine 93%

⁵³Isto.

⁵⁴Isto.

⁵⁵Isto.

⁵⁶Isto.

koje su se odnosile na žene, a posledica je njihova nedovoljna vidljivost i opstanak višestruke diskriminacije i marginalizacije. Na ovo je ukazao i Komitet za prava osoba sa invaliditetom u Opštem komentaru br. 3 koji se bavi ženama i devojčicama sa invaliditetom,⁵⁷ prepoznajući njihov lošiji položaj i prepreke sa kojima se suočavaju usled situacija višestruke i intersekcijske diskriminacije. Nepovoljniji položaj ogleda se u pristupu obrazovanju, ekonomskim mogućnostima, društvenim odnosima, pristupu pravdi i ravnopravnosti pred zakonom, političkoj participaciji, kao i mogućnostima da imaju kontrolu nad sopstvenim životima.

Tri glavne teme zbog kojih je Komitet za prava osoba sa invaliditetom posebno zabrinut u vezi sa ženama i devojčicama sa invaliditetom su **nasilje, seksualno i reproduktivno zdravlje i diskriminacija**. Ujedno, ovo su i oblasti u kojima su žene sa invaliditetom u Srbiji u posebno nepovoljnom položaju. Žene sa invaliditetom u Srbiji su izložene visokom riziku od siromaštva, manje su obrazovane i češće nezaposlene od muškaraca, često su izložene nasilju⁵⁸, a usled patrijarhalnih rodni obrazaca poriče im se mogućnost ispunjavanja tradicionalno nametnutih društvenih uloga (majke, partnerke) jer se smatra da ne mogu da ih ispune ili ih ispunjavaju drugačije nego što je uobičajeno, čime im se dodatno uskraćuje pravo na brak, seksualnost i roditeljstvo.⁵⁹ Žene sa invaliditetom nisu vidljive u javnosti, susreću se sa preprekama u obrazovanju, ostvarivanju prava iz socijalne i zdravstvene zaštite, a malobrojni medijski prilozi o njima obiluju stereotipnim prikazima kao nesposobnih, pasivnih primalaca raznih pomoći, kao i stereotipima i predrasudama u vezi sa njihovim rodnim ulogama, dok je terminologija koja se koristi najčešće veoma zastarela, prevaziđena i uvredljiva.⁶⁰ Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena ukazao je na probleme sa kojima se žene sa invaliditetom u Srbiji suočavaju kada traže zaštitu od nasilja, zbog njihove nesrazmerno visoke nezaposlenosti, restriktivnog pristupa zdravstvenoj zaštiti i teškoća u uživanju prava na reproduktivno zdravlje, dok je Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava izrazio zabrinutost zbog izrazito visoke stope nezaposlenosti koja nesrazmerno pogađa žene sa invaliditetom.⁶¹

U Srbiji nije rađeno posebno istraživanje o rodnim aspektima lišenja poslovne sposobnosti. Podaci iz istraživanja sudske prakse iz 2016. godine⁶² pokazuju da je nešto više muškaraca u uzorku lišeno poslovne sposobnosti od žena (54% muškaraca u odnosu na 46% žena). S

⁵⁷Opšti komentar br. 3 – Žene i devojčice sa invaliditetom, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, CRPD/C/GC/3 od 2. septembra 2016. godine.

⁵⁸ Na primer, podaci organizacije „Iz kruga Vojvodina“ koja pruža uslugu SOS telefona za žene sa invaliditetom koje imaju iskustvo nasilja, pokazuju da žene sa invaliditetom često ne prepoznaju nasilje kojem su izložene, da je nasilje nad njima široko rasprostranjeno, a da su u najlošijem položaju žene sa intelektualnim invaliditetom.

⁵⁹Poseban izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti o diskriminaciji osoba sa invaliditetom, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2013.

⁶⁰Poseban izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti o diskriminaciji žena, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2015.

⁶¹Isto.

⁶² Kosana Beker i Tijana Milošević, Poslovna sposobnost – Sudska praksa i zakoni u Srbiji, MDRI-S, Beograd, 2016

obzirom da je potpuno lišenje poslovne sposobnosti povezano sa lišenjem svih drugih prava, a kod delimičnog lišenja praksa pokazuje da se najčešće osobe lišavaju prava na upravljanje i raspolaganje imovinom, kao i odluke o medicinskim tretmanima, lečenju i hospitalizaciji, treba imati u vidu činjenicu da su žene u Srbiji siromašnije od muškaraca i da poseduju bitno manje imovine, to može da bude jedan od razloga za manji broj žena lišenih poslovne sposobnosti. Svakako bi bilo neophodno sprovesti jedno sveobuhvatno istraživanje sudske prakse u vezi sa rodnim aspektima lišenja poslovne sposobnosti, pa utvrditi razloge za manji broj lišenja poslovne sposobnosti. Pored toga, ne treba zanemariti činjenicu da su žene u Srbiji izložene rodno zasnovanom nasilju, te da žene sa invaliditetom koje su lišene poslovne sposobnosti ne mogu same da vode sudske postupke ukoliko su izložene nasilju. Takođe, posledice odluka staratelja mogu biti veoma ozbiljne u životu žene sa invaliditetom, jer staratelj odlučuje, između ostalog i o njenim reproduktivnim pravima, odnosno, žena sa invaliditetom lišena poslovne sposobnosti se ne pita da li želi da koristi kontracepciju, da li želi da rađa decu i slično, što može da proizvede nesagledive posledice i dalekosežne traume.

Poslovna sposobnost i osobe sa invaliditetom u Srbiji

Međunarodno standardi zaštite ljudskih prava su nedvosmisleni po pitanju priznavanja poslovne sposobnosti. Prema odredbama Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, pravo na jednako priznanje pred zakonom podrazumeva da je **poslovna sposobnost univerzalno svojstvo urođeno svim ljudima i da se mora priznati i osobama sa invaliditetom na ravnopravnoj osnovi sa drugima.**⁶³

Poslovna sposobnost je neophodna za uživanje građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i od posebnog je značaja za osobe sa invaliditetom u vezi sa odlučivanjem o zdravlju, obrazovanju, poslu i stanovanju.

Države su u obavezi da ispituju svoja zakonodavstva kako bi obezbedile da pravo na poslovnu sposobnost nije ograničeno osoba sa invaliditetom neravnopravno u odnosu na druga lica.⁶⁴

U Opštem komentaru br. 1 Ravnopravnost pred zakonom, Komitet za prava osoba sa invaliditetom ukazuje na postojanje duge diskriminatorne prakse uskraćivanja poslovne sposobnosti osobama sa invaliditetom, posebno osobama sa mentalnim invaliditetom, pod režimima zamenskog odlučivanja, kao što su starateljstvo, tutorstvo i zakoni o mentalnom zdravlju koji dozvoljavaju prinudno lečenje. **Komitet zahteva da se ove prakse ukinu kako bi se osobama sa invaliditetom obezbedilo ravnopravno uživanje poslovne sposobnosti.**⁶⁵

Zakoni i praksa u oblasti priznanja poslovne sposobnosti u Srbiji nisu u skladu sa međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava osoba sa invaliditetom.

Ustavom Republike Srbije propisano je da svako ima pravnu sposobnost.⁶⁶ Poslovna sposobnost je definisana tako što je propisano da lice punoletstvom stiče sposobnost da samostalno odlučuje o svojim pravima i obavezama, kao i da punoletstvo nastupa sa navršenih 18 godina.⁶⁷

Poslovna sposobnost je sposobnost samostalnog odlučivanja o pravima i obavezama, tj. sposobnost da sopstvenim izjavama volje preuzimamo prava, prihvatamo obaveze i preduzimamo i učestvujemo u različitim pravnim odnosima.

Poslovnu sposobnost treba razlikovati od pravne sposobnosti. Pravna sposobnost je sposobnost ljudskog bića da bude nosilac prava i obaveza, ona se stiče rođenjem i ne može se ograničiti, niti oduzeti. Pravilo je da punoletna osoba ima i pravnu i poslovnu sposobnost. Za razliku od pravne sposobnosti koja se stiče rođenjem i ne može se ograničiti ni oduzeti,

⁶³Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 42/2009., stav 8.

⁶⁴Isto, stav 7.

⁶⁵Isto.

⁶⁶Član 37. stav 1. Ustava RS.

⁶⁷Član 37. stav 2. Ustava RS.

poslovna sposobnost se u Srbiji može potpuno ili delimično oduzeti.⁶⁸ Osobe koje su lišene poslovne sposobnosti stavljaju se pod starateljstvo, a posledice lišenja poslovne sposobnosti su nesagledive jer se osoba lišava prava da samostalno odlučuje o svom životu.

Odredbe koje se odnose na poslovnu sposobnost nalaze se u Ustavu Republike Srbije i Porodičnom zakonu.⁶⁹ Sam postupak lišenja poslovne sposobnosti regulisan je Zakonom o vanparničnom postupku,⁷⁰ dok je postupak za postavljanje staratelja regulisan Zakonom o opštem upravnom postupku.⁷¹

Zastarelosti i neusklađenosti doprinosi i to što je Porodični zakon donet 2005. godine, dok je

Način na koji je lišenje poslovne sposobnosti regulisano u Srbiji je zastareo i prevaziđen, neusklađen je sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom i Opštim komentarom br. 1 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom, kao i sa propisima kojima je zabranjena diskriminacija.

Zakon o vanparničnom postupku donet još 1982. godine. U 2014. godini izvršene su određene izmene i dopune u vezi sa postupkom za lišenje poslovne sposobnosti,⁷² kojima je postupak donekle poboljšan i

unapređen, ali ove izmene nisu bile sveobuhvatne, odnosno, ima još mnogo aspekata koje je potrebno uključiti kako bi se naše zakonodavstvo usaglasilo sa međunarodnim standardima.

U inicijalnom izveštaju koji je Srbija podnela Komitetu za prava osoba sa invaliditetom potvrđeno je da osobe sa invaliditetom mogu biti lišene poslovne sposobnosti zbog invaliditeta⁷³, kao i da nacionalni pravni okvir koji se odnosi na poslovnu sposobnost i mere starateljske zaštite treba reformisati i uskladiti sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom, te da je starateljstvo nad osobama lišenim poslovne sposobnosti regulisano zakonima koji dugo nisu menjani i koji se sporo menjaju, ali da je to sistem koji je prevaziđen.⁷⁴ Norme koje regulišu postupak lišenja poslovne sposobnosti i vršenje starateljstva nisu u jednom zakonskom tekstu, a pojedine nedorečene i neodređene formulacije zakona utiču na postupak, što dovodi do toga da sudije u postupku oduzimanja poslovne sposobnosti uglavnom postupaju po automatizmu, u odnosu na nalaze i mišljenja veštaka,⁷⁵ odnosno, oslanjaju se na dijagnozu koju daju ili potvrđuju sudski veštaci bez

⁶⁸Postoji i mogućnost produženja roditeljskog prava, koje proizvodi iste posledice kao i lišenje poslovne sposobnosti.

⁶⁹„Službeni glasnik RS“, br. 18/2005, 72/2011-dr. zakon i 6/2015.

⁷⁰„Službeni glasnik SRS“, br. 25/82 i 48/88, „Službeni glasnik RS“, br. 46/95-dr. zakon, 18/2005-dr. zakon, 85/2012, 45/2013-dr. zakon, 55/2014, 6/2015 i 106/2015 – dr. zakon.

⁷¹„Službeni list RS“, br. 18/2016.

⁷²Zakon o izmenama i dopunama Zakona o vanparničnom postupku, „Službeni glasnik RS“, br. 55/2014.

⁷³Vlada Republike Srbije, Inicijalni izveštaj o primeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, Beograd, januar 2012; izveštaj je dostupan na

http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/inicijalni_izvestaj_na_srpskom_jeziku.pdf

⁷⁴ Isto, stavovi 155. i 156.

⁷⁵ Isto, stav 157.

specifičnih primera ili uspostavljanja jasne veze sa (ne)sposobnostima osobe u svakodnevnom životu.⁷⁶

Uslovi za lišenje i vraćanje poslovne sposobnosti

U Srbiji se punoletstvo stiče sa 18 godina, dok se potpuna poslovna sposobnost stiče punoletstvom ili sklapanjem braka pre punoletstva uz dozvolu suda.⁷⁷ Roditeljsko pravo, između ostalog, prestaje kada dete napuni 18 godina ili stekne punu poslovnu sposobnost pre punoletstva.⁷⁸ Iako je pravilo da odrasla punoletna osoba ima poslovnu sposobnost, zakonom su propisani uslovi pod kojim se poslovna sposobnost može oduzeti, delimično ili potpuno. Pored toga, propisana je i mogućnost produženja roditeljskog prava, koja proizvodi iste posledice kao i potpuno lišenje poslovne sposobnosti, samo što u ovom slučaju osoba ne stekne poslovnu sposobnost, već se nad njom produžava roditeljsko pravo i posle punoletstva. Takođe, propisano je i pod kojim uslovima se može vratiti oduzeta poslovna sposobnost, odnosno, prestati produženo roditeljsko pravo.

- ❖ **Potpuno lišenje poslovne sposobnosti:** Punoletna osoba koja zbog bolesti ili smetnji u psihofizičkom razvoju nije sposobna za normalno rasuđivanje te zbog toga nije u stanju da se sama stara o sebi i zaštiti svojih prava i interesa može biti potpuno lišena poslovne sposobnosti.⁷⁹ Poslovna sposobnost osobe potpuno lišene poslovne sposobnosti jednaka je poslovnoj sposobnosti mlađih maloletnika.⁸⁰
- ❖ **Delimično lišenje poslovne sposobnosti:** Punoletna osoba koje zbog bolesti ili smetnji u psihofizičkom razvoju svojim postupcima neposredno ugrožava sopstvena prava i interese ili prava i interese drugih lica može biti delimično lišena poslovne sposobnosti. Poslovna sposobnost osoba delimično lišenih poslovne sposobnosti jednaka je poslovnoj sposobnosti starijih maloletnika. Sudskom odlukom o delimičnom lišenju poslovne sposobnosti određiće se pravni poslovi koje osoba delimično lišena poslovne sposobnosti može, odnosno, ne može samostalno preduzimati.⁸¹
- ❖ **Produženje roditeljskog prava:** Roditeljsko pravo se može produžiti i posle punoletstva deteta ako je dete zbog bolesti ili smetnji u psihofizičkom razvoju

⁷⁶ Isto, stav 160.

⁷⁷ Član 11. Porodičnog zakona.

⁷⁸ Član 84. stav 1. tačke 1. i 2. Porodičnog zakona.

⁷⁹ Član 64. stav 1. i član 146. st. 1 i 2. Porodičnog zakona.

⁸⁰ Mogu preduzimati pravne poslove kojima se pribavljaju isključivo prava, pravne poslove kojima se ne stiču ni prava ni obaveze, kao i pravne poslove malog značaja.

⁸¹ Član 147. st. 1-3. Porodičnog zakona.

nesposobno da se samo stara o sebi i zaštiti svojih prava ili ako svojim postupcima ugrožava sopstvena prava i interese.⁸²

- ❖ **Vraćanje poslovne sposobnosti:** Punoletnoj osobi koja je lišena poslovne sposobnosti može se vratiti poslovna sposobnost kada prestanu razlozi zbog kojih je osoba bila potpuno ili delimično lišena poslovne sposobnosti, a produženo roditeljsko pravo može da prestane kada prestanu razlozi zbog kojih je roditeljsko pravo bilo produženo.⁸³

Evidentno je da je u Srbiji lišenje poslovne sposobnosti povezano sa invaliditetom, jer se kod potpunog i delimičnog lišenja poslovne sposobnosti, kao i kod produženja roditeljskog prava uslovi za lišenje povezuju sa „bolešću i smetnjama u psihofizičkom razvoju“. Pored toga, vraćanje poslovne sposobnosti je moguće kada „prestanu razlozi zbog kojih je osoba bila lišena poslovne sposobnosti“, što u slučajevima lišavanja poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom, koji su najčešći u praksi, predstavlja uslov koji je nemoguće ispuniti jer invaliditet neće „prestati“. Prema podacima iz analize sudske prakse o poslovnoj sposobnosti iz 2011. godine⁸⁴, lišenje poslovne sposobnosti zasniva se isključivo na medicinskom modelu, odnosno, u 99% analiziranih odluka jasno navedena vrsta invaliditeta, najčešće kao medicinska dijagnoza. Slični su rezultati analize sudske prakse iz 2016. godine⁸⁵, medicinska dijagnoza se navodi u dispozitivu rešenja i/ili u obrazloženju rešenja, odnosno, iz većine rešenja o lišenju poslovne sposobnosti evidentno da je osoba lišena poslovne sposobnosti na osnovu svog invaliditeta. Nalazi ovih istraživanja ukazuju da u Srbiji dominira medicinski model, da se odluke o životima osoba sa invaliditetom baziraju na samoj činjenici postojanja invaliditeta, te da se skoro nikada u toku postupka ne sagledavaju drugi aspekti funkcionisanja osoba sa invaliditetom, iako je to i moguće i neophodno u skladu sa propisima kojima je ova oblast regulisana.

Posledice lišenja poslovne sposobnosti

Sistem lišenja poslovne sposobnosti u potpunosti je usmeren na utvrđivanje nesposobnosti, što je u suprotnosti sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom i neophodno ga je reformisati jer ima nesagledive posledice po život i dostojanstvo osobe koja je lišena

⁸²Član 85. Porodičnog zakona.

⁸³Čl. 148. i 86. Porodičnog zakona.

⁸⁴Inicijativa za prava osoba sa metalnim invaliditetom MDRI-S je sprovedla dva istraživanja sudske prakse u oblasti poslovne sposobnosti: 1) u 2011. godini, u saradnji sa Beogradskim centrom za ljudska prava, kada je analizirano oko 1000 sudskih odluka o poslovnoj sposobnosti, i 2) u 2016. godini, kada je analizirano preko 700 odluka osnovnih sudova o poslovnoj sposobnosti kao i sprovođenje novih odredaba Zakona o vanparničnom postupku.

⁸⁵ Kosana Beker i Tijana Milošević, Poslovna sposobnost – Sudska praksa i zakoni u Srbiji, MDRI-S, Beograd, 2016

poslovne sposobnosti. Osobi su uskraćena sva osnovna prava te se ovakva situacija sa razlogom opisuje kao „građanska smrt“.

Osobe lišene poslovne sposobnosti najčešće završavaju u rezidencijalnim ustanovama ili psihijatrijskim bolnicama daleko od mesta svog prebivališta, koje ne mogu da napuste ukoliko nemaju odobrenje staratelja i veoma retko ostvaruju kontakte sa spoljnim svetom.⁸⁶ Zbog toga Srbija spada u zemlje sa najrestriktivnijim modelom starateljstva koji utiče na sve aspekte života osoba koje su pod starateljstvom.⁸⁷

Trenutni sistem starateljstva u Srbiji ne uzima u obzir prava, volju i želje osoba sa invaliditetom⁸⁸, a osoba lišena poslovne sposobnosti ne može da se realizuje ni u jednom aspektu svog života, ne može da sklopi brak i zasnjuje porodicu, nema pravo da glasa, niti ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. Veliki broj porodica svedoči o praksi centara za socijalni rad da se ostvarivanje prava iz oblasti socijalne zaštite uslovljava lišenjem poslovne sposobnosti. Posebno je težak položaj žena sa mentalnim invaliditetom, koje su u povećanom riziku od zlostavljanja, prinudnih abortusa i mogućnosti da budu odvojene od svog deteta. Odluka žene da rodi dete, u praksi često dovodi do pokretanja postupka za lišenje poslovne sposobnosti. U takvoj situaciji, dete se stavlja pod starateljstvo, odvaja od majke a u nekim slučajevima dete se smešta i u instituciju.⁸⁹

Lišenje poslovne sposobnosti ima nesagledive posledice na žene sa invaliditetom, jer odluke o njihovom reproduktivnom zdravlju donose zaposleni ustanove uz saglasnost staratelja.⁹⁰ Istraživanje o nasilju nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama u Srbiji pokazuje da se većini žena sa invaliditetom u institucijama koje su seksualno i reproduktivno aktivne daju kontraceptivne tablete ili ugrađuje spirala bez njihovog pristanka ili prethodnog informisanja o intervencijama i efektima.⁹¹ Saglasnost staratelja se traži za ugradnju spirale, ali ne i za uzimanje kontraceptivnih pilula jer se one vode kao deo terapije, te se staratelji samo obaveštavaju o tome, a ukoliko se otkrije trudnoća, nakon ginekološkog pregleda zakazuje se abortus za koji se ne traži pristanak žene, već samo staratelja.⁹² Takođe, žene sa mentalnim invaliditetom koje su lišene poslovne sposobnosti su u velikom riziku da

⁸⁶Mental Disability Rights Initiative - Serbia, Alternative Report on the Implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities in the Republic of Serbia, Belgrade, July 2015, p. 6; izveštaj dostupan na <http://www.mdri-s.org/vesti/komiteta-za-prava-osoba-sa-invaliditetom-izrazio-zabrinutost-i-uputio-srbiji-dugacak-spisak-preporuka/>

⁸⁷Isto, p. 13.

⁸⁸Disability Council International, Shadow Report, p. 6.

⁸⁹Mental Disability Rights Initiative - Serbia, Alternative Report on the Implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities in the Republic of Serbia, Belgrade, July 2015,

⁹⁰Biljana Janjić i Dragana Ćirić Milovanović, Ovde i zidovi imaju uši – Svedočenja žena sa mentalnim invaliditetom o rodno zasnovanom nasilju u rezidencijalnim ustanovama, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, 2017

⁹¹Isto.

⁹²Isto.

budu podvrgnute prinudnoj sterilizaciji, jer staratelji mogu da zatraže i daju saglasnost za ovu intervenciju.⁹³

Iako su posledice lišenja poslovne sposobnosti dalekosežne za svaku osobu koja je lišena poslovne sposobnosti, žene sa invaliditetom su i u ovom slučaju u nepovoljnijem položaju jer ne mogu da odlučuju o svom reproduktivnom zdravlju i izložene su specifičnim vidovima rodno zasnovanog nasilja ukoliko su institucionalizovane. Pored toga što sam smeštaj osobe u rezidencijalnu ustanovu protiv njene volje predstavlja akt nasilja, žene sa invaliditetom u ovim ustanovama su izložene ili su u riziku od fizičkog, verbalnog, psihološkog i seksualnog nasilja i to od drugih korisnika ustanove (horizontalno nasilje), zaposlenih (vertikalno nasilje) i osoba van ustanove.⁹⁴

Žene sa mentalnim invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama su izložene i dodatnim oblicima nasilja koja možemo okarakterisati kao rodno specifična, a uključuju seksualno uznemiravanje i zlostavljanje, partnersko nasilje, grubo kršenje reproduktivnih prava koje obuhvataju i prisilne abortuse, uzimanje kontracepcije bez informisanog pristanka i prinudnu sterilizaciju.⁹⁵

Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena⁹⁶ u članu 15. garantuje ženama jednakost pred zakonom i zahteva priznavanje poslovne sposobnosti žena ravnopravno sa muškarcima, uključujući i onu koja se odnosi na zaključivanje ugovora, upravljanje imovinom i ostvarivanje njihovih prava u pravnom sistemu. Komitet za prava osoba sa invaliditetom u Zaključnim zapažanjima za Srbiju⁹⁷ izrazio je zabrinutost što su osobe sa invaliditetom, posebno one koje su lišene poslovne sposobnosti, podvrgnute kontraceptivnim tretmanima bez pristanka, prinudnim abortusima i sterilizaciji.

Dostupni podaci o odraslim osobama sa invaliditetom pod starateljstvom

Prema dostupnim podacima za 2016. godinu, u Srbiji je:

❖ **Starateljska zaštita primenjena kod 13.030 punoletnih korisnika,⁹⁸ od toga je čak 93% potpuno lišeno, dok je 7% delimično lišeno poslovne sposobnosti;**

⁹³Isto.

⁹⁴Biljana Janjić i Dragana Ćirić Milovanović, Ovde i zidovi imaju uši – Svedočenja žena sa mentalnim invaliditetom o rodno zasnovanom nasilju u rezidencijalnim ustanovama, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, 2017

⁹⁵Isto.

⁹⁶Zakon o potvrđivanju Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Službeni glasnik SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 11/1981.

⁹⁷Zaključna zapažanja Komiteta za prava osoba sa invaliditetom o Inicijalnom izveštaju Srbije o primeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, CRPD/C/SRB/CO/1 od 21. aprila 2016. godine

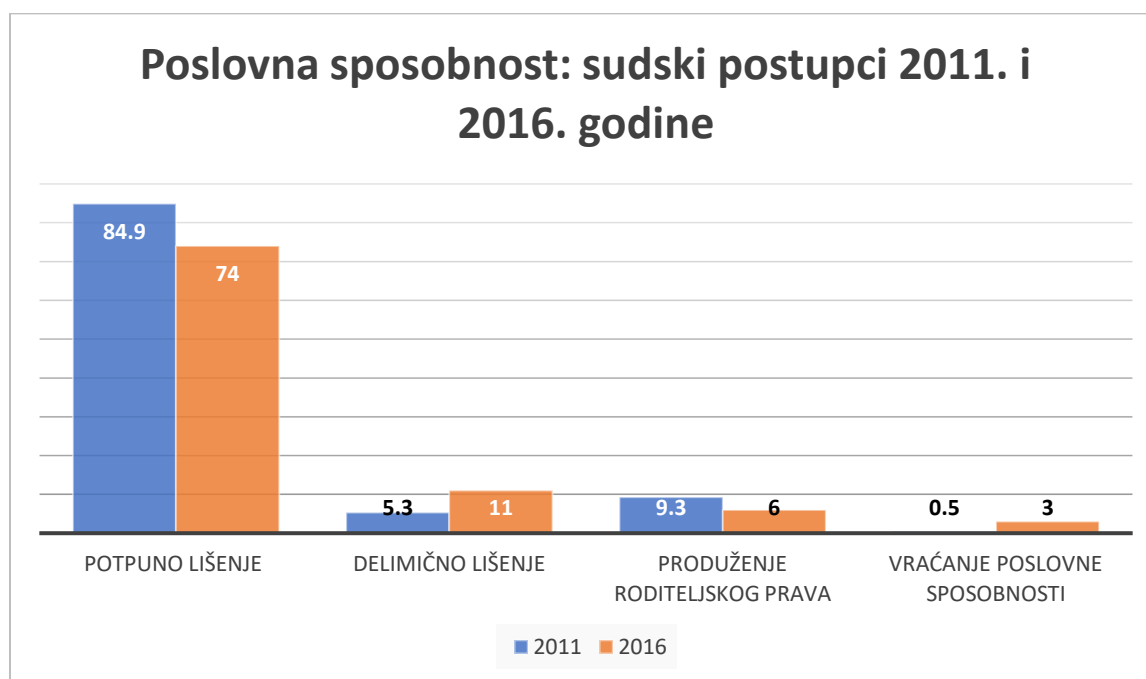
⁹⁸Sintetizovan izveštaj o radu centara za socijalni rad za 2016. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2017, str. 21; izveštaj dostupan na

http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/izvestaj2017/CSR%202016_final.pdf

- ❖ Nešto više muškaraca pod starateljstvom (53%), u odnosu na broj žena (47%);
- ❖ Dominantno starateljstvo nad odraslim korisnicima (69%) dok je mladih oko 6%, što je pozitivna tendencija.⁹⁹

Međutim, broj osoba lišenih poslovne sposobnosti, iako je manji nego prethodnih godina i dalje je u porastu – 2% više u 2016. u poređenju sa 2015. godinom.¹⁰⁰

Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S je u 2011. i 2016. godini analizirala sudsku praksu po pitanju poslovne sposobnosti, te potvrdila da sudovi u najvećem broju slučajeva potpuno lišavaju osobe sa invaliditetom poslovne sposobnosti, veoma retko delimično lišavaju, dok se vraćanje poslovne sposobnosti osobama sa invaliditetom gotovo ne praktikuje.

Grafikon 1: Poređenje sudskih postupaka o poslovnoj sposobnosti: 2011. i 2016. godina (% ukupnog broja postupaka)

Prema podacima iz 2011. godine, u samo pet slučajeva (0,5%) sud je vratio poslovnu sposobnost, dok je u 2016. godini, to uradio u 3% slučajeva. Iako su ova poboljšanja minimalna, treba ukazati da se povećava broj vraćanja poslovne sposobnosti, kao i

⁹⁹Isto.

¹⁰⁰Na primer, u 2015. godini je porast broja osoba lišenih poslovne sposobnosti bio za 20% viši nego u 2014. godini.

delimičnog lišenja poslovne sposobnosti, a da se smanjuje broj slučajeva u kojima su osobe potpuno lišene poslovne sposobnosti.¹⁰¹

Analize sudske prakse u oblasti lišenja poslovne sposobnosti pokazuju da praksa potpunog lišenja poslovne sposobnosti najviše pogađa:

- osobe sa intelektualnim teškoćama (40%),
- osobe sa psihosocijalnim teškoćama (33%),
- osobe sa kombinovanim smetnjama (13%).

Primećeno je da raste udeo starijih osoba sa demencijom u ovim postupcima. Naime, prema podacima iz 2011. godine, demencija je bila razlog za lišenje poslovne sposobnosti u 7,6% slučajeva dok je ovaj procenat u 2016. godini bio 24% što znači da su starije osobe u riziku da budu lišene poslovne sposobnosti zbog promena koje se uobičajeno javljaju u starijem životnom dobu.¹⁰²

Nema značajnih razlika u lišenju poslovne sposobnosti između žena i muškaraca, kao ni u odnosu na starosno doba, što ukazuje da je invaliditet razlog za lišenje, odnosno, da se samo postojanje invaliditeta uzima kao pretpostavka „nesposobnosti“ osobe da se stara o svojim i tuđim pravima i interesima.

Čak 52% osoba koje su lišene poslovne sposobnosti ima istoriju institucionalizacije – u vreme postupka lišenja poslovne sposobnosti ili ranije bili su korisnici ustanova socijalne zaštite i psihijatrijskih institucija. Ovo ukazuje na povezanost institucionalizacije i lišenja poslovne sposobnosti, kao i na svojevrsnu diskriminatornu praksu prema osobama sa mentalnim invaliditetom.

Samo 26% korisnika ustanova za odrasle sa invaliditetom nije pod starateljstvom, odnosno, nije im oduzeta poslovna sposobnost, dok su ostali lišeni poslovne sposobnosti, a čak u 43% slučajeva korisnici su pod neposrednim starateljstvom organa starateljstva.¹⁰³

Svi ovi podaci ukazuju na diskriminatorne prakse lišavanja poslovne sposobnosti osoba sa mentalnim invaliditetom, na povezanost između lišenja poslovne sposobnosti i institucionalizacije, na neadekvatno sprovođenje procesa deinstitutionalizacije, kao i na nedostatak alternativnih usluga kojima bi se omogućilo osobama sa invaliditetom da ostvaruju pravo na samostalan život u zajednici. Prilikom kreiranja usluga u zajednici posebnu pažnju treba obratiti na održivost usluga, kako se ne bi desilo da osobe sa

¹⁰¹Kada se ovi procenti iskažu u brojevima slučajeva, vidi se koliko je malo osoba u pitanju. Naime, to je 66 osoba kojima je vraćena poslovna sposobnost i 276 osoba kojima je delimično vraćena poslovna sposobnost.

¹⁰²Prema podacima iz 2011. godine, postupak produženja roditeljskog prava primenjen je isključivo na osobe sa intelektualnim teškoćama, a osobe sa fizičkim ili senzornim invaliditetom lišene su poslovne sposobnosti u 0,4%.

¹⁰³Izveštaj o radu ustanova socijalne zaštite za odrasle i starije sa mentalnim, intelektualnim, telesnim i senzornim teškoćama za 2016. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2017

invaliditetom izađu iz institucija i pređu na uslugu stanovanja uz podršku koja se projektno finansira, pa se po isteku projekta ova usluga ugasi i osobe sa invaliditetom reinstitucionalizuju.¹⁰⁴

Postupci u vezi sa lišenjem poslovne sposobnosti

Postupak za lišenje i vraćanje poslovne sposobnosti, produženje roditeljskog prava, kao i postupak za preispitivanje postojanja razloga za dalje lišenje poslovne sposobnosti regulisani su odredbama Zakona o vanparničnom postupku.¹⁰⁵ Postupak lišenja poslovne sposobnosti je hitan, sud ga pokreće i vodi po službenoj dužnosti ili po predlogu ovlašćenih predlagača.

Ovlašćeni predlagači: Krug ovlašćenih predlagača je veoma širok. Predlog za lišenje poslovne sposobnosti mogu podneti organ starateljstva, supružnik, vanbračni partner, dete ili roditelji osobe koja se lišava poslovne sposobnosti. Predlog mogu podneti baba, deda, brat, sestra i unuci, pod uslovom da sa osobom žive u porodičnoj zajednici, kao i sama osoba, ukoliko može da shvati značenje i pravne posledice svog predloga.

Istraživanja sudske prakse pokazala su da se u nekim rešenjima o lišenju poslovne sposobnosti ne vidi da li je predlog podneo ovlašćeni predlagač, kao i da vrlo često ne postoji dokaz o životu u porodičnoj zajednici sa osobom prema kojoj se postupak vodi, kada je to propisano zakonom.

Sadržina predloga: Predlog mora da sadrži činjenice na kojima se zasniva, kao i dokaze kojima se te činjenice utvrđuju ili čine verovatnim.

Praksa pokazuje da predozi ne sadrže adekvatne dokaze, odnosno, da je samo navođenje medicinske dijagnoze dovoljno za pokretanje postupka. Čak i kada je uz predlog dostavljen neki dokaz, to je skoro isključivo medicinska dokumentacija.

Ročište: Sud donosi odluku na osnovu rasprave na ročištu. Na ročište se pozivaju organ starateljstva, osoba prema kojoj se postupak vodi, staratelj, odnosno, privremeni zastupnik i predlagač.

Saslušanje: Sud je dužan da sasluša osobu prema kojoj se postupak vodi, a ako se osoba nalazi u zdravstvenoj ustanovi, sud tamo održava ročište i saslušava osobu. Od saslušanja može odustati samo ako bi to moglo da bude štetno po zdravlje osobe prema kojoj se postupak vodi, ili ako saslušanje uopšte nije moguće s obzirom na duševno ili fizičko stanje

¹⁰⁴Na primer, prema podacima iz Izveštaja o radu ustanova socijalne zaštite za odrasle i starije sa mentalnim, intelektualnim, telesnim i senzornim teškoćama za 2016. godinu, u toku 2015. godine, 11% korisnika je koristilo uslugu stanovanja uz podršku, dok je u 2016. godini ovaj procenat samo 3%, a kao razlog je naveden završetak projekta koji je finansirala Evropska komisija.

¹⁰⁵Čl. 31-42b Zakona o vanparničnom postupku.

osobe. Sud je dužan da sasluša staratelja, odnosno privremenog zastupnika, predlagača i druga lica koja mogu da daju potrebna obaveštenja o životu i ponašanju osobe prema kojoj se vodi postupak i o drugim važnim okolnostima, a po potrebi, sud može podatke da pribavi i od pravnih i drugih lica koja tim podacima raspolažu.

Istraživanja sudske prakse pokazuju da u najvećem broju slučajeva osoba nije saslušana u postupku, a podaci iz 2011. godine pokazuju da u 84% slučajeva sudija nije ni video osobu o čijoj poslovnoj sposobnosti odlučuje.¹⁰⁶ Propisano je da sud uvažava mišljenje i stavove osobe prema kojoj se postupak vodi, u meri u kojoj je to moguće s obzirom na stanje njenog mentalnog zdravlja. Ovo nije adekvatna izmena u smislu međunarodnih standarda jer je ostavljena mogućnost da se mišljenja i stavovi osobe procenjuju u odnosu na „stanje njenog mentalnog zdravlja“, odnosno, u skladu sa medicinskim modelom. Prema podacima iz 2016. godine, u postupcima preispitivanja daljeg postojanja razloga za lišenje poslovne sposobnosti, povećan je broj saslušanja u postupcima, ali mišljenje osobe uglavnom nije uvaženo.

U zakonu je ostala odredba da sud može odustati od saslušanja osobe ako bi to moglo da bude štetno po njeno zdravlje ili ako saslušanje uopšte nije moguće s obzirom na „duševno ili fizičko stanje“ te osobe. Nejasno je u kojim situacijama bi saslušanje moglo biti štetno po zdravlje osobe, a praksa sudova pokazuje da se odustaje od saslušanja osobe pozivanjem na ovaj propisani izuzetak, bez detaljnog obrazloženja, posebno u slučajevima kad osobe ne komuniciraju na uobičajeni način.

Zabeležba postupka: Ukoliko osoba ima nepokretnu imovinu, sud će bez odlaganja izvestiti organ koji vodi zemljišne ili druge javne knjige o evidenciji nepokretnosti radi zabeležbe postupka.

Ovo je veoma loše rešenje, s obzirom da su u pitanju javne knjige i da se samo pokretanje postupka za lišenje poslovne sposobnosti u njima beleži, bez obzira na ishod postupka, što je dodatno diskriminišuće za osobe sa invaliditetom.

Veštačenje: U postupku za lišenje poslovne sposobnosti vrši se veštačenje, najmanje dva lekara odgovarajuće specijalnosti moraju pregledati osobu prema kojoj se vodi postupak za lišenje poslovne sposobnosti. Nakon pregleda veštaci daju nalaz i mišljenje o stanju mentalnog zdravlja i sposobnosti te osobe za rasuđivanje. Veštačenje se vrši u prisustvu sudije, osim kada se obavlja u stacionarnoj zdravstvenoj ustanovi.

Izmenama Zakona o vanparničnom postupku iz 2014. godine, rok za zadržavanje osobe u zdravstvenoj ustanovi skraćen je sa tri meseca na 30 dana. Propisano je da sud može odrediti rešenjem da osoba prema kojoj se vodi postupak, privremeno, ali ne duže od 30 dana, bude

¹⁰⁶Videti na primer: Snežana Lazarević, Dragana Ćirić Milovanović i Lea Šimoković, Univerzalnost prava u praksi: Analiza primena Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom u odnosu na osobe sa intelektualnim teškoćama u Srbiji, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S i People in Need, Beograd, 2012 i Kosana Beker i Tijana Milošević, Sudska praksa i zakoni u Srbiji, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, 2016.

smeštena u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu, ako je to po mišljenju lekara neophodno da se utvrdi stanje mentalnog zdravlja te osobe, osim ako bi time mogle nastupiti štetne posledice po zdravlje te osobe.

Iako skraćen, rok od 30 dana je i dalje neprimereno dugačak rok za smeštanje osobe u zdravstvenu ustanovu isključivo radi izvođenja dokaza veštačenjem.

Protiv rešenja o smeštanju u zdravstvenu ustanovu može se izjaviti žalba u roku od tri dana, koja zadržava izvršenje rešenja, ali je sudu ostavljena mogućnost da iz opravdanih razloga odluči

da žalba ne zadržava izvršenje rešenja. Ovlašćeni podnosilac žalbe je i osoba prema kojoj se postupak vodi, bez obzira na stanje svog mentalnog zdravlja.

Analiza sudske prakse u postupcima u kojim se odlučuje o poslovnoj sposobnosti pokazuje da veštačenje predstavlja poseban izazov u ovim postupcima. Može se zaključiti da veštaci često prekoračuju svoja ovlašćenja, najčešće tako što daju preporuku sudu da osobu treba lišiti poslovne sposobnosti, iako o tome ne odlučuju veštaci već isključivo sudija, kao i da navode određene karakteristike i osobine osoba koje nisu ni u kakvoj vezi sa procenom sposobnosti za rasuđivanje, odnosno, sa mentalnim funkcionisanjem osobe.¹⁰⁷ Međutim, sudovi u potpunosti prihvataju nalaze i mišljenja veštaka, bez kritičkog preispitivanja, osim nekoliko izuzetaka u odlukama viših sudova.

Rešenje o lišenju poslovne sposobnosti: U rešenju o delimičnom lišenju poslovne sposobnosti, sud je dužan da na osnovu rezultata medicinskog veštačenja, odrediti vrstu poslova koje ta osoba može preduzimati samostalno, pored poslova na koje je osoba zakonom ovlašćena.

Istraživanje iz 2011. godine pokazalo je da su odluke kojima se osobe lišavaju poslovne sposobnosti veoma kratke (2-3 strane), obrazloženja odluka su štura i nedovoljno jasna, te se često ne može zaključiti na koji način je sud procenio poslovnu sposobnost osobe, osim na osnovu medicinske dijagnoze, što ukazuje da je samo postojanje intelektualnih ili psihosocijalnih teškoća dovoljno za oduzimanje poslovne sposobnosti. U retkim slučajevima delimičnog lišenja poslovne sposobnosti ograničenja su se uglavnom odnosila na odlučivanje o lečenju i medicinskom tretmanu i/ili upravljanju finansijama ili imovinom, kao i o smeštaju u ustanovu, odnosno, izboru mesta i uslova života. Bilo je slučajeva u kojima nije navedeno u kojim oblastima je poslovna sposobnost ograničena, što dovodi do *de facto* potpunog lišenja poslovne sposobnosti, kao i slučajeva u kojima je navedeno da osoba ne može da sklapa bilo kakve pravne poslove, što proizvodi istu posledicu.

Kod delimičnog lišenja poslovne sposobnosti je sada propisano da je sud dužan (umesto prethodnog rešenja da sud može) da na osnovu rezultata medicinskog veštačenja odredi

¹⁰⁷Na primer: „rođena kao vanbračno dete“, „ne ume da čita i piše“, „ispoljava visok stepen arogancije prema sinovima i pretećeg je ponašanja u smislu otuđivanja imovine“, „deluje tupo i neadekvatno, blesavo se smeje“, „svadljiva, tvrdoglava, neposlušna“, „do sada nije imao veće napade ali ne znači da neće“, „prijatne spoljašnjosti, zdepaste konstitucije“.

vrstu poslova koje osoba može samostalno preduzimati pored poslova na koje je zakonom ovlašćena. Na kraju, treba ukazati i da je izričito propisan rok za podnošenje žalbe i obaveza drugostepenog suda da o žalbi odluči u roku od osam dana od kada mu je dostavljena.

Nejasno je zašto je propisana obaveza suda da odredi poslove koje osoba može samostalno da obavlja, umesto propisivanja obaveze određivanja poslova koje osoba ne može samostalno da obavlja, kojih bi trebalo da bude znatno manje, kao ni zašto je propisano da će se vrsta poslova koju osoba može samostalno da obavlja odrediti na osnovu rezultata medicinskog veštačenja, ako se ima u vidu da ova vrsta veštačenja nije odgovarajuća za utvrđivanje kruga poslova koje jedna osoba može samostalno da obavlja.

Podaci iz istraživanja sudske prakse iz 2016. godine pokazuju da je u određenim slučajevima osobama vraćena poslovna sposobnost u pogledu biračkog prava i prava na brak, kao i u pogledu raspolaganja sopstvenim prihodima, obavljanja poslova manje vrednosti i slično. Neki sudovi su u izrekama rešenja navodili poslove koje osobe delimično lišene poslovne sposobnosti ne mogu da obavljaju, a ograničenja se najčešće odnose na raspolaganje nepokretnom imovinom i imovinom veće vrednosti, odlučivanje o lečenju i hospitalizacijama, kao i učešće u sudskim i drugim postupcima pred državnim organima, što su velika ograničenja i pokazuju stepen zadiranja u privatni i javni život jedne osobe, uz povećani rizik od institucionalizacije.

Rok proveravanja: Obavezno povremeno preispitivanje odluke o lišenju poslovne sposobnosti ranije nije postojalo, odnosno, odluka se donosila na neodređeno vreme i nije postojala obaveza revizije odluke, tako da su mnoge osobe trajno bile lišene poslovne sposobnosti. Izmenama Zakona o vanparničnom postupku iz 2014. godine, ova odredba je izmenjena. U rešenju kojim je osoba lišena poslovne sposobnosti određuje se rok u kojem će sud proveriti da li postoje razlozi za dalje trajanje izrečene mere, koji ne može biti duži od tri godine. Kada istekne vreme proveravanja, sud po službenoj dužnosti ispituje da li i dalje postoje razlozi zbog kojih je lice lišeno poslovne sposobnosti,¹⁰⁸ a provera postojanja uslova

¹⁰⁸Ako utvrdi da razlozi za lišenje poslovne sposobnosti i dalje postoje, sud donosi rešenje kojim utvrđuje da ne postoje uslovi za vraćanje poslovne sposobnosti, a u ovom rešenju određuje novi rok provere koji ne može biti duži od tri godine. Ako utvrdi da su prestali razlozi zbog kojih je lice lišeno poslovne sposobnosti, sud donosi rešenje o vraćanju poslovne sposobnosti. Ukoliko sud utvrdi da se stanje mentalnog zdravlja osobe potpuno lišene poslovne sposobnosti toliko popravilo da je dovoljno i delimično lišenje poslovne sposobnosti, sud određuje delimično lišenje poslovne sposobnosti, dok u slučajevima kada utvrdi da se stanje mentalnog zdravlja osobe delimično lišene poslovne sposobnosti pogoršalo tako da su se stekli zakonski uslovi za potpuno lišenje poslovne sposobnosti, sud određuje potpuno lišenje poslovne sposobnosti. Sud je dužan da u skladu sa utvrđenim promenama stanja mentalnog zdravlja osobe delimično lišene poslovne sposobnosti, poveća, odnosno smanji obim poslova koje osoba može samostalno da preduzima pored poslova na koje je zakonom ovlašćena.

za lišenje poslovne sposobnosti može se pokrenuti i pre isteka roka koji je određen za proveru, po službenoj dužnosti ili na predlog ovlašćenih predlagača.

Istraživanje sudske prakse iz 2016. godine pokazalo je da u je sud u 95% slučajeva odredio maksimalan rok od 3 godine za sledeće preispitivanje odluke o lišenju poslovne sposobnosti.

Ispitivanje postojanja razloga za dalje lišenje poslovne sposobnosti: Nakon isteka ovog roka, kao i u toku roka na predlog ovlašćenih predlagača, sud ispituje da li i dalje postoje razlozi zbog kojih je osoba lišena poslovne sposobnosti. Ako utvrdi da i dalje postoje razlozi za lišenje poslovne sposobnosti, sud donosi rešenje kojim utvrđuje da ne postoje uslovi za vraćanje poslovne sposobnosti i određuje novi rok, koji takođe ne može biti duži od tri godine, u kojem će se proveriti da li postoje razlozi za dalje trajanje izrečene mere. Ukoliko sud utvrdi da su prestali razlozi zbog kojih je osoba lišena poslovne sposobnosti, donosi rešenje o vraćanju poslovne sposobnosti, a ukoliko utvrdi da se stanje mentalnog zdravlja osobe potpuno lišene poslovne sposobnosti toliko popravilo da je dovoljno delimično lišenje, sud će odrediti delimično lišenje. Propisana je i mogućnost da sud osobu koja je delimično lišena poslovne sposobnosti, u postupku proveravanja potpuno liši poslovne sposobnosti, ukoliko utvrdi da se stanje mentalnog zdravlja osobe pogoršalo tako da su se stekli uslovi za potpuno lišenje.

Deo istraživanja sudske prakse iz 2016. godine odnosio se i na postupke preispitivanja postojanja razloga za dalje trajanje mere lišenja poslovne sposobnosti. U periodu od 31. maja 2015. godine, kada je istekao zakonski rok za pokretanje ovih postupaka do januara 2016. godine, prema dostupnim podacima, sudovi su vodili 4385 postupaka za preispitivanje postojanja razloga za lišenje poslovne sposobnosti. Međutim, sudovi nisu dostavili podatke o ishodima postupaka, uglavnom jer je većina pokrenutih postupaka još uvek bila u toku u momentu kada je informacija zatražena. Ishodi postupaka bili su poznati za 821 slučaj, od čega je u najvećem broju slučajeva sud utvrdio da osoba ostaje lišena poslovne sposobnosti (715) dok je samo u 21 predmetu (2,55%) utvrdio da više ne postoje razlozi za lišenje poslovne sposobnosti, odnosno, za produženo roditeljsko pravo, a u 73 slučaja osobama je delimično vraćena poslovna sposobnost (8,9%). Ovo nije iznenađujuće ako se ima u vidu da se osobe lišavaju poslovne sposobnosti samo na osnovu invaliditeta, odnosno, postojanja određenih dijagnoza.

Prema podacima iz izveštaja o radu centara za socijalni rad u 2016. godini, centri za socijalni rad su učestvovali u postupcima preispitivanja rešenja o lišenju poslovne sposobnosti za 1.700 korisnika, što je 51% manje postupaka za preispitivanje rešenja nego u 2015. godini. Kako je navedeno u izveštaju, u poređenju sa brojem lica pod starateljstvom na evidenciji, kao i činjenice da je 11.632 starateljstava preneto iz prethodne godine, može se pretpostaviti da postoji izvestan zastoj kod pokretanja postupaka preispitivanja rešenja o lišenju poslovne sposobnosti.¹⁰⁹ Međutim, ostaje nejasno da li je u pitanju zastoj u pokretanju postupaka ili su sudovi blagovremeno pokrenuli sve postupke, pa im se broj zbog toga smanjio. Treba

¹⁰⁹Sintetizovani izveštaj o radu centara za socijalni rad za 2016. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2017, str. 28.

imati u vidu da je centar ovlašćeni predlagač, te postoji mogućnost da sam centar pokrene ove postupke, posebno ukoliko na evidenciji ima korisnike lišene poslovne sposobnosti prema kojima nije pokrenut postupak preispitivanja u zakonskom roku.

Žalba na rešenje: Protiv rešenja o lišenju poslovne sposobnosti, osoba koja je lišena poslovne sposobnosti može izjaviti žalbu u roku od osam dana od dana dostavljanja rešenja, bez obzira na stanje svog mentalnog zdravlja, a drugostepeni sud je obavezan da po žalbi odluči u roku od osam dana od prijema žalbe.

Praksa pokazuje da su žalbe na rešenje o lišenju poslovne sposobnosti prava retkost, a veoma često osoba koja je lišena poslovne sposobnosti ni ne dobije rešenje o lišenju poslovne sposobnosti, već se rešenje dostavlja centru za socijalni rad i privremenom staratelju osobe.

Dostavljanje rešenja: Pravnosnažna sudska odluka o lišenju i vraćanju poslovne sposobnosti, dostavlja se bez odlaganja organu starateljstva, upisuje se u matičnu knjigu rođenih, a ukoliko osoba lišena poslovne sposobnosti ima nepokretnosti, odluka se upisuje i u javni registar prava na nepokretnostima.

Podaci iz istraživanja sudske prakse iz 2016. godine, pokazali su određena poboljšanja, ali i dalje postoje mnogi problemi u vezi sa ovim postupcima. Veštaci se i dalje u nalazima i mišljenjima izjašnjavaju da li je osobu potrebno lišiti poslovne sposobnosti, iako je ta odluka u isključivoj nadležnosti suda; osobe prema kojima se postupak vodi češće se saslušavaju u postupcima preispitivanja postojanja razloga za dalje lišenje poslovne sposobnosti, ali sud ne uvažava mišljenje osoba. U slučajevima delimičnog lišenja poslovne sposobnosti, ograničenja se najčešće odnose na raspolaganje imovinom i finansijama, odluke o lečenju, a čak u 40% slučajeva je navedeno lečenje i smeštaj u bolnicu, odnosno, hospitalizacija. U 95% slučajeva određen je maksimalan rok od 3 godine za sledeće preispitivanje odluke o lišenju poslovne sposobnosti.

Promena paradigme prema osobama sa invaliditetom, što znači prelazak sa medicinskog na socijalni model invaliditeta, odnosno, posmatranje osobe sa invaliditetom kao punopravnog člana društva, bez sumnje zahteva drugačiju ulogu suda. Ta uloga ne sme da bude svedena na potvrđivanje nesposobnosti, već mora biti takva da obezbeđuje zaštitu prava osobe da njene odluke budu pravno priznate i da se poštuju njene želje i izbori, u situacijama kada joj je potrebna podrška u odlučivanju, uključujući i obezbeđivanje besplatnog i efikasnog pravnog zastupanja tokom sudskog postupka.

Dok se pravni sistem ne reformiše, sud može uticati na ostale aktere u postupku time što će neposredno primenjivati Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom. To se može postići davanjem konkretnih uputstava veštacima, zahtevajući od njih da se usmere na utvrđivanje vrste podrške koja je osobi potrebna, a ne na nesposobnosti i ograničenja.

Od velike je važnosti da sud kritički analizira predlog za ograničavanje poslovne sposobnosti, pri čemu mora imati u vidu da svrha ograničenja poslovne sposobnosti ne sme biti lišenje slobode, odlučivanje o medicinskom tretmanu i sve ono što se tradicionalno uskraćuje osobama sa invaliditetom na osnovu pretpostavljene nesposobnosti.

Najvažnije je u potpunosti prestati sa praksom potpunog lišenja poslovne sposobnosti s obzirom da postojeći sistem već omogućava manje restriktivnu meru – delimično lišenje poslovne sposobnosti. Kako bi se u što manjoj meri ograničavala prava osoba sa invaliditetom, odlukom o delimičnom lišenju treba odrediti specifične pravne poslove i/ili oblasti u kojima se pravo donošenja odluka ograničava, naglašavajući da je u svim drugim situacijama osoba poslovno sposobna. Eksplicitno utvrđivanje da je osoba u svemu ostalom poslovno sposobna, sprečiće eventualne pogrešne interpretacije drugih nadležnih organa i olakšati ostvarivanje prava.

Uloga organa starateljstva (centara za socijalni rad)¹¹⁰

U postupku u kome se odlučuje o lišenju, vraćanju ili povećanju, odnosno, smanjenju poslovne sposobnosti centar za socijalni rad javlja se u nekoliko različitih uloga: a) kao stranka – predlagač, kada pokreće postupke u vezi sa lišenjem poslovne sposobnosti; b) kao obavezni učesnik, u slučajevima kada je postupak pokrenut po službenoj dužnosti ili na predlog drugog ovlašćenog predlagača¹¹¹ i c) kao pomoćni organ suda, kada na zahtev suda licu prema kome se postupak vodi postavlja privremenog staratelja ili kolizijskog staratelja.

Prema Porodičnom zakonu, staratelj ima dužnost da se savesno stara o korisniku,¹¹² što podrazumeva staranje o ličnosti, zastupanje, pribavljanje sredstava za izdržavanje, upravljanje i raspolaganje imovinom i podršku u osposobljavanju za samostalan život.¹¹³ Iako je ovo veoma zastareo pristup, koji je u suprotnosti za konceptom poštovanja ljudskih prava osoba sa invaliditetom, treba ukazati da je saradnja između centara za socijalni rad i staratelja veoma važna jer je uloga staratelja od primarne važnosti za ostvarivanje dobrobiti korisnika. Međutim, od ukupnog broja starateljstava nad punoletnim osobama, čak 40% su neposredna starateljstva, što je situacija kada organ starateljstva dužnost staratelja vrši neposredno.¹¹⁴ Ovaj podatak ukazuje na opterećenost zaposlenih u centrima za socijalni rad,

¹¹⁰Nevena Petrušić, Kosana Beker i Dragana Ćirić Milovanović, Smernice za postupanje sudija u slučajevima lišavanja poslovne sposobnosti, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, 2016

¹¹¹Centar za socijalni rad, kao obavezni učesnik u postupku, ovlašćen je da preduzima sve radnje u postupku radi zaštite prava i pravnih interesa lica prema kome se postupak vodi.

¹¹² U zakonu se koristi zastarela terminologija – štićenik.

¹¹³Član 135. Porodičnog zakona, „Službeni glasnik RS“, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon, 6/2015.

¹¹⁴Videti član 131. Porodičnog zakona.

zbog čega su korisnici oštećeni jer često ni ne poznaju svog staratelja.¹¹⁵ Podaci za 2016. godinu pokazuju da 39% punoletnih osoba pod starateljstvom živi u srodničkoj ili sopstvenoj porodici, dok je 50% korisnika pod starateljstvom smešteno u dom za smeštaj korisnika u sistemu socijalne zaštite.¹¹⁶

U Inicijalnom izveštaju Republike Srbije o primeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom navedeno je da u starateljskoj praksi postoje problemi sa nadzorom u radu staratelja, posebno kod slučajeva neposrednog starateljstva, kada je staratelj lice zaposleno u centru za socijalni rad, a centar zadržava ulogu nadgledanja dužnosti staratelja.

Za potrebe izrade ove situacione analize, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom **MDRI-S prikupila je podatke od centara za socijalni rad (CSR), za period od 1. januara 2015. do 31. decembra 2016. godine** o broju:

- ❖ postupaka za lišenje poslovne sposobnosti koje je pokrenuo CSR,
- ❖ postupaka u kojima je osoba zaposlena u CSR postavljena za privremenog staratelja u postupku pokrenutom po predlogu CSR,
- ❖ postavljenih stalnih staratelja osobama lišenim poslovne sposobnosti,
- ❖ slučajeva u kojima je osoba zaposlena u CSR postavljena za stalnog staratelja,
- ❖ zaposlenih u CSR koji obavljaju dužnost stalnog staratelja osobama lišenim poslovne sposobnosti, uz navođenje stručne spreme/radnog mesta zaposlenog i broja osoba lišenih poslovne sposobnosti kojima je zaposleni staratelj.

Podaci su prikupljeni u toku maja i juna 2017. godine, tako što su poslani zahtevi za pristup informacijama od javnog značaja na adrese 97 CSR, a **odgovori su dobijeni iz 61 centra za socijalni rad.**

Prema dostavljenim podacima, u navedenom periodu pokrenuto je 607 postupaka za lišenje poslovne sposobnosti. Posebno zabrinjava podatak CSR Požarevac gde je pokrenuto 85 postupaka, ako se ima u vidu veličina ovog grada,¹¹⁷ a po broju pokrenutih postupaka slede Novi Sad (71), Kraljevo (60) i Čukarica (56). U Batočini, Kanjiži, Bosilegradu, Velikoj Plani, Babušnici i Aleksandrovcu nije pokrenut nijedan postupak za lišenje poslovne sposobnosti.

U 219 slučajeva osoba zaposlena u CSR postavljena je za staratelja (neposredno starateljstvo),¹¹⁸ najviše u Paliluli (24), Novom Sadu (22) i Knjaževcu (21). U Čukarici je svaki drugi slučaj postavljanja stalnog staratelja bilo neposredno starateljstvo,¹¹⁹ dok je u Kuršumliji ovo učinjeno u svih pet slučajeva u kojima je postavljan stalni staratelj.¹²⁰

¹¹⁵Isto, str.

¹¹⁶Isto, str. 27.

¹¹⁷75.334 stanovnika, prema Popisu iz 2011. godine.

¹¹⁸Apatin, Boljevac, Bor, Žitorađa, Niš, Petrovac i Žagubica, Velika Plana i Zaječar nisu dostavili uopšte ili nemaju podatke za ovu kategoriju.

¹¹⁹Ukupno je bilo 34 slučaja postavljanja stalnog staratelja, od toga u 17 slučajeva zaposleni u CSR.

¹²⁰Bilo je ukupno pet slučajeva postavljanja stalnog staratelja i svih pet su bili zaposleni u CSR.

Odnos broja zaposlenih u CSR koji obavljaju dužnost staratelja i broja osoba kojima je zaposleni staratelj bitno se razlikuje među centrima koji su dostavili podatke, pa na primer u CSR Zrenjanin 14 zaposlenih obavlja dužnost staratelja nad 114 osoba lišenih poslovne sposobnosti, u CSR Kanjiža dve zaposlene osobe su staratelji 20 osoba, dok u CSR Arandjelovac 15 zaposlenih obavlja dužnost staratelja nad isto toliko lica lišenih poslovne sposobnosti.¹²¹ Osobe zaposlene u CSR koje su postavljene za staratelje, po zanimanju su: socijalni radnik, psiholog, pedagog, andragog, pravnik, ekonomista, blagajnik¹²², a zaposleni su na radnim mestima direktora, voditelja slučaja, supervizora, rukovodioca službe za odrasle, rukovodioca odeljenja, pravnika u pravnoj službi, poslovima socijalne zaštite, poslovima materijalnih davanja i upravno-pravnim poslovima.¹²³

¹²¹Za dublje tumačenje dobijenih podataka treba uzeti u obzir faktore kao što su veličina opštine/centra za socijalni rad, ukupan broj zaposlenih u CSR, kao i eventualno postojanje rezidencijalnih ustanova socijalne zaštite na teritoriji CSR.

¹²²Najviše je socijalnih radnika, a najmanje ekonomista i jedan blagajnik.

¹²³Najviše staratelja je na radnom mestu *voditelj slučaja* a samo jedan je *direktor*.

Preporuke

U Zaključnim zapažanjima Komiteta za prava osoba sa invaliditetom u vezi sa Inicijalnim izveštajem Srbije, prikazani su nalazi o stanju prava osoba sa invaliditetom i njihovom položaju u Srbiji, kao i preporuke za unapređenje zakona i prakse.¹²⁴ Komitet je pohvalio Srbiju zbog određenog napretka na polju upotrebe znakovnog jezika, faksimila i psa vodiča, ali je ujedno ukazao na postojanje **pitanja koja i dalje izazivaju veliku zabrinutost**.

Neke od preporuka za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji i sprečavanje daljeg kršenja njihovih ljudskih prava, između ostalog, odnose se na sledeća pitanja:

- ❖ Usklađivanje nacionalnog pravnog okvira sa članom 12. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i Opštim komentarom broj 1, kako bi se zamensko odlučivanje i režim starateljstva u potpunosti zamenili samostalnim odlučivanjem i odlučivanjem uz podršku i ukinuo postojeći sistem lišavanja poslovne sposobnosti;
- ❖ Izmena propisa koji služe kao osnov za prinudno zadržavanje, smeštanje i tretman bez pristanka, a naročito Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama, radi punog poštovanja lične autonomije i integriteta, uspešnog procesa deinstitutionalizacije i razvijanja usluga i podrške u zajednici;
- ❖ Zabrana svih oblika prisilnog postupanja prema deci i odraslima sa invaliditetom, pre svega fizičkog i hemijskog sputavanja, prekomerne medikacije i izolacije, koji se smatraju nehumanim, surovim i ponižavajućim tretmanom, u skladu sa preporukama Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture;
- ❖ Suzbijanje slučajeva prisilnog tretmana nad osobama lišenim poslovne sposobnosti, a naročito u pogledu prinudne kontracepcije, sterilizacije, naučnih ispitivanja, elektrokonvulzivne terapije i psihohirurških intervencija;
- ❖ Usvajanje i sprovođenje sveobuhvatne strategije deinstitutionalizacije, zatvaranja postojećih ustanova i sprečavanje izgradnje novih, uz istovremeno usmeravanje svih sredstava na razvoj usluga i uslova za samostalni život u zajednici.

U ovoj analizi pokazano je da se osobe sa invaliditetom suočavaju sa problemom čestog i automatskog lišenja poslovne sposobnosti. Iako je Republika Srbija ratifikovala Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom, još uvek nije u potpunosti uskladila zakonodavstvo i praksu sa relevantnim međunarodnim standardima.

¹²⁴Komitet za prava osoba sa invaliditetom, Zaključna zapažanja o inicijalnom izveštaju o Srbiji, CRPD/C/SRB/CO/1, maj 2016; dokument je dostupan na http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/zakljucna_zapazanja_komiteta_za_prava_osoba_sa_invaliditetom_srb.pdf

KLJUČNE PREPORUKE

- ❖ Neophodno je što pre reformisati zakonodavstvo, istovremeno materijalno i procesno, u oblasti lišenja poslovne sposobnosti i starateljstva nad punoletnim osobama, u skladu sa međunarodnim standardima, što podrazumeva i promenu paradigme prema osobama sa invaliditetom od preovlađujućeg medicinskog ka socijalnom modelu;
- ❖ Potrebno je što pre ukinuti mogućnost lišenja poslovne sposobnosti i mogućnost zamenskog odlučivanja (starateljstva nad odraslim osobama);
- ❖ Neophodno je uvesti u pravni sistem Srbije i detaljno regulisati sistem odlučivanja uz podršku, kao alternativu lišenju poslovne sposobnosti.

Uvažavajući činjenicu da je za sprovođenje ovih preporuka u praksi neophodno određeno vreme, pre potpune reforme zakonodavstva u ovoj oblasti moguće je preduzeti određene mere, koje već postoje u zakonima, kako bi se poboljšao položaj osoba sa invaliditetom koje su u riziku od lišenja poslovne sposobnosti:

- ❖ Neposredno primenjivati odredbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, koje osnovu člana 16. stav 2. Ustava Republike Srbije imaju neposrednu primenu i smatraju se sastavnim delom unurašnjeg pravnog poretka;
- ❖ Koristiti delimično lišenje poslovne sposobnosti, kao manje restriktivnu meru;
- ❖ Obezbediti ostvarivanje prava na pravično suđenje u postupcima lišenja poslovne sposobnosti (adekvatno i nezavisno zastupanje, saslušanje);
- ❖ Nastaviti sa sveobuhvatnim i kontinuiranim obukama sudija o mogućnostima korišćenja manje restriktivnih mera u postupcima lišenja poslovne sposobnosti, kao i o međunarodnim standardima u ovoj oblasti i izmeni postojeće prakse postupanja sudova u Srbiji;
- ❖ Obezbediti sveobuhvatne i kontinuirane obuke staratelja i osoba zaposlenih u centrima za socijalni rad o posledicama lišenja poslovne sposobnosti i pravima osoba lišenih poslovne sposobnosti;
- ❖ Uspostaviti kontinuiranu obuku veštaka radi njihovog boljeg i potpunijeg razumevanja posledica lišenja poslovne sposobnosti i napuštanja medicinskog modela veštačenja;
- ❖ Pojačati nadzor nad radom staratelja, posebno u situacijama neposrednog starateljstva;
- ❖ Pojačati nadzor nad ustanovama u kojima se nalaze osobe sa invaliditetom lišene poslovne sposobnosti;
- ❖ Učiniti vidljivim osobe sa invaliditetom lišene poslovne sposobnosti i podizati svest o njihovim pravima kroz pozitivno medijsko izveštavanje i reformu obrazovnog sistema;

- ❖ Uspostaviti sistem pouzdanog i sistematičnog prikupljanja podataka o položaju osoba lišenih poslovne sposobnosti, posebno onih koje se nalaze u rezidencijalnim institucijama;
- ❖ Razvijati usluge odlučivanja uz podršku;
- ❖ Razvijati alternativne usluge u zajednici za samostalan život, a posebno obratiti pažnju na održivost usluga¹²⁵.

¹²⁵Kako se ne bi desilo da osobe sa invaliditetom izađu iz institucija i pređu na uslugu stanovanja uz podršku koja se projektno finansira, pa se po isteku projekta ova usluga ugasi i osobe sa invaliditetom reinstitucionalizuju. Na primer, prema podacima iz Izveštaja o radu ustanova socijalne zaštite za odrasle i starije sa mentalnim, intelektualnim, telesnim ii senzornim teškoćama za 2016. godinu, u toku 2015. godine, 11% korisnika je koristilo uslugu stanovanja uz podršku, dok je u 2016. godini ovaj procenat samo 3%, a kao razlog je naveden završetak projekta koji je finansirala Evropska komisija.